

مجله مطالعات ایرانی

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

دانشگاه شهید باهنر کرمان

سال یازدهم، شماره بیست و دوم، پاییز ۱۳۹۱

نگرشی بر ساختار فضایی بافت قدیم شهر کرمان*

دکتر حسین غضنفر پور

استادیار گروه جغرافیا و برنامه ریزی شهری دانشگاه شهید باهنر کرمان

معصومه علیمرادی

کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه شهید بهشتی

چکیده

شهرها به عنوان یکی از سکونتگاه های بشری در طول زمان بوجود آمده رشد کرده و دگرگون شده و دوران جوانی و پیری را تجربه کرده اند. آثار به جا مانده از گذشته شهرها، به صورت بافت تاریخی، بافت قدیم و بافت فرسوده ظاهر می شوند. هسته اولیه شهری، ارزش تاریخی داشته و به عنوان یک فضای شهری ارزشمند، شایسته محافظت است؛ لذا بهسازی و نوسازی می گردد تا حفظ شده و از ارزش تاریخی آن استفاده گردد؛ اما بافت فرسوده و فاقد ارزش تاریخی، به سرعت تخریب شده و مورد استفاده مجدد قرار می گیرد؛ از طرفی، بافت های فرسوده، یکی از معضلات مهم شهری است و مسئولان و دست اندرکاران شهرها سعی در نوسازی آن دارند تا ضمن جلوگیری از پدید آمدن معضلات شهری، فضای لازم برای سکونت شهروندان نیز فراهم گردد. شهر کرمان را می توان نمونه ای از این دسته شهرها نام برد که در کنار بافت کهن و بافت جدید در حال گسترش، بافت فرسوده ای دارد که باید برای نوسازی آن اقدام کرد. حفظ بافت تاریخی و نوسازی بافت فرسوده ضروری است. هدف تحقیق، شناسایی بافت تاریخی و قدیم کرمان و ذکر ضرورت بهسازی و نوسازی آن است. روش تحقیق، توصیفی-اسنادی است. با مراجعه به منابع موجود و در

تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۹۲/۱/۲۴

ma1380@uk.ac.ir

* تاریخ دریافت مقاله: ۹۰/۴/۲۲

نشانی پست الکترونیک نویسنده:

مواردی با بررسی میدانی، اطلاعات، جمع آوری و تجزیه تحلیل گردیده است و نتایج تحقیق نشان می دهد که با تمرکز فعالیت های اقتصادی در بافت قدیم کرمان، بار ترافیکی شدیدی در این محدوده پدید آمده است که لازم است اقدام موثری جهت کاهش بار ترافیکی صورت گیرد. در پایان، راهکارهایی در جهت حل برخی از مشکلات این بافت ارائه گردیده است.

واژه های کلیدی

بافت قدیم، ساختار فضایی، شهر کرمان.

۱- مقدمه

«شهرنشینی و به تبع آن توسعه شهری، یکی از پدیده های عمده دوران معاصر است. اهمیت این مسأله به حدی است که قرن حاضر را قرن شهری می نامند. شهرنشینی، به مفهوم امروزی آن از کشورهای صنعتی آغاز شد و در نیمه دوم قرن بیستم به صورت پدیده ای جهان شمول درآمد.» (ژان باسیت و برناردز: ۱۳۷۷: ۵).

به تدریج که زمان می گذرد، ساخت و سازهای اولیه شهری فرسوده شده و کارکرد سکونتی خود را از دست می دهند و این بافت ها یا ارزش تاریخی دارند که باید حفظ شوند و یا فاقد ارزش تاریخی هستند که باید تجدید بنا گردند. در برخی از کشورهای توسعه یافته - که شهرنشینی در آنها زودتر از کشورهای در حال توسعه آغاز گردیده و به تبع آن، بافت قدیم شهرها از قدمت طولانی تری برخوردار است - بافت قدیم به عنوان یک بافت با ارزش حفظ می شود؛ به طوری که بافت مرکزی شهرهایی چون لندن و پاریس به عنوان یک بافت تاریخی و فرهنگی اهمیت و اعتبار یافته است. در ایران، شهرها به تناسب قدمت خود، دارای بافت قدیم یا فاقد آن هستند. شهرهایی مانند کرمان، به دلیل تاریخ طولانی خود، دارای بافت قدیم و بافت تاریخی هستند و حفظ و احیا، بازسازی و نوسازی آن به تناسب اهمیتی که دارند، ضرورت دارد. مقاله حاضر به وضعیت شهر کرمان از این منظر می پردازد.

هدف تحقیق، شناسایی و شناساندن بافت قدیم و تاریخی شهر کرمان، ویژگی ها و توانایی های نهفته در این بافت و عواملی است که موجب پسرفت و عدم رونق این منطقه شده و یا در عدم توسعه آن نقش داشته است.

روش تحقیق، توصیفی-تحلیلی است. در مرحله اول، با مراجعه به منابع، بافت کهن شناسایی گردیده و اطلاعات لازم به منظور تدوین مبانی نظری پژوهش گردآوری شد. سپس با برداشت های میدانی متعدد، داده های مورد نیاز از بافت کهن شهر کرمان جمع آوری گردید و با ترسیم نقشه بافت کهن در محیط ARC/GIS ابتدا شناخت کاملی از ویژگی های این بخش به دست آمد، سپس با مقایسه آن با کل شهر، آمار و اطلاعات بیشتری مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت.

سؤال اساسی تحقیق این است که حفظ کدام بافت شهری و به چه منظور ضرورت دارد؟

بافت کهن شهر کرمان، یکی از زیباترین و با هویت ترین بافت های شهری سنتی ایران به شمار می رفت. این بخش از شهر که می توانست مطبوع ترین فضاهای عمومی شهر و زیباترین واحدهای مسکونی را به ساکنین خود عرضه کند، در حال حاضر تقریباً به صورت غیر مسکونی در آمده است.

از طرف دیگر، باید توجه داشت که این منطقه به خاطر موقعیت خاص خود، از با ارزش ترین و گرانترین مناطق شهر به حساب می آید. چنانچه برنامه های بازسازی و احیاء سنجیده ای برای آن تهیه و اجرا گردد، علاوه بر بازگرداندن سرمایه های به کار رفته، می تواند بخش عمده ای از احتیاجات عمومی و مسکن شهر را در مطلوب ترین شکل خود تأمین نماید.

۲- مبانی نظری و پیشینه تحقیق

«بافت قدیم، بافتی است که گرداگرد هسته اولیه شهرها یا بافت تاریخی تنیده شده است. مرحله شکل گیری این بافت به اواخر دوره قاجار یعنی قبل از تغییرات و دگرگونی های جدید می رسد. از نظر سبک معماری، تا این دوره ویژگی های

معماری اصیل ایرانی حاکم بوده، که در طی زمانی طولانی و بر اساس تجارب گذشتگان روند تکاملی خود را طی کرده است.» (مشهدی زاده دهاقانی، ۱۳۷۳: ۴۲۵).

«شهر، نوعی فرهنگ پدیداری است و بافت قدیم جلوه های مادی و معنوی آن را در خود به نمایش می گذارد. از این منظر، شهرهای اسلامی تماما دارای بافت قدیمی با اجزای مشابه می باشند که بیانگر هویت اسلامی، تعامل فرهنگی و پیشینه های تاریخی یکسان می باشد.» (بریمانی و شعاع بر آبادی، ۱۳۸۸: ۸۹).

بخش قدیمی و تاریخی شهرها، میراث ارزشمند معماری و کالبدی بجا مانده از گذشتگان ماست که در طول تاریخ، در هویت بخشی به میراث شهری همواره نقش بارزی ایفا نموده است.

«بافت تاریخی و قدیمی شهرهای ایران بر اساس دسترسی پیاده شکل گرفته است و چگونگی پراکندگی کاربری ها در داخل آنها متوازن بوده است، با ورود اتومبیل به شهرها و لزوم دسترسی مناسب و نیاز به فضا برای ساختمان های جدید و عناصری که همراه صنعت نوین به شهرها آمدند، به تدریج در حاشیه بافت های کهن، بافت های جدید شهری شکل گرفتند؛ اما ساختن جاده به تقلید کورکورانه و غیر اندیشمندانه برای عبور سواره در داخل بافت های قدیم شهرها نوعی ناهماهنگی فضایی و کالبدی را در میان شهرها به وجود آورد که هم اکنون نیز شاهد آن هستیم. بافت کالبدی این مناطق، از هم گسیخته است؛ ضمن اینکه ساختار و نظام قبلی را بر هم زده اند، نظام و ساختار جدید و منطقی را ایجاد نکرده است.» (آقایی، ۱۳: ۴۹).

«شکل گیری و توسعه شهرها در گذشته، نه بر اساس برنامه ریزی شهری، بلکه مبتنی بر نیازهای مقتضی جامعه صورت می گرفت. بافت های قدیمی، به دلیل قدمت و فرسودگی و تخریب ناشی از آن و کمبود و حتی نبود تاسیسات و تجهیزات شهری دچار نارسای هایی در پاسخ گویی به نیازهای امروز زندگی شده اند؛ به همین دلیل، جمعیت بومی ساکن این بافت ها به حاشیه شهرها مهاجرت می کنند و مهاجران روستایی و اقشار کم درآمد، جایگزین آنها می شوند. آنها در

این بخش از شهر با توجه به نازل بودن قیمت مسکن اسکان می یابند. به تبع آن بی ثباتی اجتماعی-اقتصادی و فرهنگی در این محله ها پدید می آید و افزایش پیدا می کند. در نتیجه روند فرسودگی و تخریب بافت شهری ادامه پیدا می کند» (شماعی و پوراحمد، ۱۳۸۴: ۲۸).

با مهاجرت ساکنان بومی و قدیمی از این گونه بافت ها، ارزش های غنی فرهنگی و تاریخی رفته رفته به فراموشی سپرده می شود و احساس تعلق به خانه و محله و شهر کمرنگ می گردد. «مهاجرت ساکنان اصلی و جایگزینی تهریستان، زمینه تخریب و نابودی این بافت را فراهم می آورد؛ یعنی درست عکس بخش های قدیمی بسیاری از شهرهای اروپا» (شفقی، ۱۳: ۴۳۰).

«از آنجا که بافت های قدیم، بیشتر در بخش مرکزی شهرها واقع شده و عمدتاً بازار را در خود جای داده اند، در مجموعه شهری امتیاز و موقعیت مکانی بسیار خوبی دارند» (شماعی و پوراحمد، ۱۳۸۴: ۲۹).

«از نظر سیستم عملکردی نیز، این مناطق (بافتهای تاریخی شهرها) به علت ساختار کالبدی مخصوص، نظامی نیمه بسته و محصور دارند و روابط داده و ستانده لازم را با مناطق دیگر شهری ندارند، بسته بودن نظام عملکرد این مناطق، موجب مهجور ماندن آنها و راه نیافتن اقتصاد و فعالیت و حیات شهری در درون این بافت ها شده است» (آقایی، ۱۳: ۴۹).

امروزه، با توجه به رشد و گسترش شهرها و آهنگ پر شتاب افزایش جمعیت شهری، نیاز به فضا و مکان برای تامین فضاها و نیازها و خدمات مورد نیاز شهرنشینان بیش از هر زمان دیگر افزایش یافته است و در راستای پاسخ به این نیاز، توجه به بافت های فرسوده به عنوان پتانسیل موجود در شهرها بیش از هر زمان دیگر احساس می شود.

«در ایران، غالباً روند اضمحلال شهرها با روند فرسودگی بافت های قدیم شهری همراه بوده است. مهم ترین مسأله ناپایداری بافت های شهری در شهرهای ایرانی زمانی بروز کرد که بافت های شهری قدیم نتوانست پاسخگوی نیازهای جدید زندگی مدرن و تجدیدی که از دوره قاجاریه شروع شده بود، باشد.»

- (عندلیب، ۱۳۸۹: ۱۳۷) و فرسودگی بافت قدیم شهری، تهدید جدی آن است که از مرکز شهرها آغاز می شود. مهمترین این تهدیدها عبارتند از:
- ۱- جرایم در بافت فرسوده بیشتر از نقاط دیگر است.
 - ۲- آسیب پذیری خانه های بافت فرسوده در برابر زلزله، کاملاً جدی است.
 - ۳- خدمات رسانی و امداد در مواقع بحران با مشکلات جدی روبرو است.
 - ۴- امکان حفظ حرمت انسان ها به حداقل می رسد.
 - ۵- رشد و تریب در بافت فرسوده با موانع جدی محیطی روبرو است.
 - ۶- زیرساخت های بافت فرسوده، بسیار کمتر از متوسط شهر است.
 - ۷- فقر اقتصادی در بافت های فرسوده، توان مشارکت مردم را سلب می کند.
 - ۸- انگیزه های اقتصادی و سرمایه گذاری در بافت فرسوده، پایین است (عندلیب، ۱۳۸۹: ۶۳-۶۲).

۳- ضرورت بهسازی و بازسازی بافت قدیم شهری

مداخله در بافت فرسوده و تاریخی شهرها به مفهوم امروزی آن از اواخر قرن نوزدهم و قرن حاضر به ویژه پس از جنگ جهانی دوم آغاز گردید. فرایند صنعتی شدن در غرب - که موجب رشد سریع شهرنشینی و ازدحام جمعیت در شهرها گردید- به تدریج شرایط زندگی را دشوار ساخت. ظهور اتومبیل و استفاده گسترده از آن، سبب شد که به تدریج گروه های مرفه و متوسط اجتماعی از سکونت در محله های شلوغ و پرازدحام قسمت داخل شهر دست بشویند و به حومه های خلوت و خوش آب و هوا روی آورند و در مقابل گروه های اجتماعی کم درآمد جایگزین آنها شوند. مهاجرت گروه های اجتماعی با درآمد بالا و متوسط از قسمت های مرکزی به حومه و جایگزینی آنها با گروه های کم درآمد شهری، در حقیقت زمینه مداخله مدیریت و برنامه ریزی احیاء ناحیه فرسوده و تاریخی شهرها را فراهم ساخت.

«اقدامات اولیه در این زمینه را باید در کوشش های کشورهای اروپایی جستجو نمود. این تجارب با کارهای هوسمان در پاریس و نوشته های راسکین و موريس در انگلستان و اقدامات بست در اتریش آغاز شد» (حیبي و همکاران، ۱۳۸۱: ۷۱). «احیای شهری به مفهوم تجدید حیات یا زنده سازی بخش هایی از نواحی شهری است که فاقد استانداردهای عمومی رایج هستند» (شماعی: ۱۳۸۰: ۶۶). در بسیاری از «کشورها سیاست های دولت، در احیای شهری به اصلاح مسکن گرایش دارد؛ همچنین جایگزینی گروه های پردرآمد به جای ساکنان کم درآمد پایین است؛ بنابراین، اصالت بخشی به مراکز شهری در حال توسعه، یکی از جدیدترین مدل های احیای بافت قدیم شهرها در جهان امروز است» (عزیزی، ۱۳۷۹: ۳۹۰).

«جنبش احیاء و مرمت شهری به ویژه در مراکز شهری جهان سوم به دلیل عقب ماندگی زمانی و توسعه نیافتگی و ساختار چندگانه حاصل از نفوذ استعمار، تنگنایی است که در حال حاضر کشورهای جهان سوم با آن مواجه هستند» (کلانتری خلیل آباد: ۱۳۷۸: ۳۶).

«در ایران، تجارب مدیریت و برنامه ریزی احیای ناحیه فرسوده و تاریخی شهرها به فاصله زمانی ۱۳۰۰ تاکنون مربوط است. با پیروزی انقلاب اسلامی، تلاش های علمی در این زمینه سست گردید، تا اینکه از سال ۱۳۶۴ به بعد با اجرای طرح های تحقیقاتی، چاپ کتب و مقالات علمی، برگزاری سمینارها و ... فعالیت ها در این زمینه سرعت گرفت» (حائری: ۱۳۶۸: ۲۷).

«دفتر بهسازی و بازسازی بافت فرسوده شهری در وزارت مسکن و شهرسازی تأسیس گردید و در برنامه دوم در بخش عمران شهری فصلی با عنوان تهیه و اجرای طرح های نوسازی و بهسازی شهری اختصاص یافت. ناحیه فرسوده و تاریخی شهرها، طرح هایی پیشنهاد گردید و در بافت قدیم شهرهای کشور اجرا گردید» (سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور، ۱۳۷۲: ۲).

«تحقیقات انجام گرفته در زمینه ساماندهی و احیای بافت های قدیم شهرهای ایران، نشان می دهد که یک خط مشی استاندارد برای احیا و ساماندهی بافتهای

قدیم شهری وجود ندارد؛ لذا بین دو بافت قدیم در دو شهر، رهیافت ها و راهکارهای یکسانی را نمی توان اجرا کرد؛ به این ترتیب، برای دستیابی به احیای موفقیت آمیز، نیاز به شناخت دقیق بافت قدیمی هر محله، شهر و کشور داریم» (شماعی، ۱۳۸۰: ۱۵۷).

بهسازی و بازسازی بافت قدیم شهری به دلایل ذیل ضرورت دارد:

- ۱- وجود توانمندی های بالقوه در بافت برای پاسخگویی به برخی از نیازهای شهر همچون مسکن و فرصت های شغلی.
 - ۲- جلوگیری از رشد افقی شهرها که خود مسائل و مشکلات زیادی را در خدمات رسانی به بافت های جدید شهری، تامین زیر ساخت های مختلف مورد نیاز شهروندان در پی خواهد داشت.
 - ۳- حفظ بافت های تاریخی شهرها که راه رسم زندگی پیشینیان را در خود جای داده است و در واقع عناصری است که در بیشتر شهرهای ایران، نماد هویت شهر و مردم ساکن در آن است.
 - ۴- توجه به ارزش های تاریخی، هنری- زیرا اینگونه بافت های می تواند در ایجاد، صنعت گردشگری در شهرها تغییرات بزرگی ایجاد کند.
 - ۵- جدا کردن بافت فرسوده از بافت های کهن که ارزش تاریخی دارند. در این صورت، بافت های فرسوده و غیر قابل نگهداری، باید مورد نوسازی و بافت های با ارزش تاریخی، مورد بهسازی واقع شوند.
 - ۶- بافت تاریخی موجب جذب گردشگران و نوسازی بافت فرسوده موجب جذب جمعیت برای سکونت می گردد.
- مهمترین مسائل بهسازی بافت های قدیم در شهرهای ایران عبارتند از:
- ۱- توجه صرف به جنبه های کالبدی بافت های قدیمی و فرسوده و به خصوص توجه به بحث دسترسی ها، تسهیل رفت و آمد اتومبیل به داخل بافت (که این مسأله گاهی اوقات آسیب های بیشتری به این بافتها وارد می کند).
 - ۲- مشخص نبودن نوع فعالیت هایی که در بافت فرسوده بایستی انجام شود از نوع احیا، بازسازی، بهسازی، نوسازی و یا انواع دیگر.

۳- مشخص نبودن نوع مداخله ای که در بافت صورت می گیرد: آیا از نوع موزه ای است یعنی تنها برای حفاظت از ابنیه و آثار فرهنگی تاریخی است. و یا اینکه از نوع ارگانیکی است که در این نوع نگرش انتقال و حفظ آنچه که از گذشته به یادگار مانده برای نسل های آینده مهم است.

۴- در برنامه ریزی های انجام شده برای بافت های قدیم و فرسوده، این بافت ها به صورت مجرد به عنوان یک سیستم بسته تحت برنامه ریزی قرار گرفته اند و این مطلب که این بافت ها جزئی از سیستم باز شهر مورد نظر هستند، فراموش شده است.

۵- در بررسی مشکلات بافت های قدیم که در طرح های بهسازی و نوسازی شهرها آمده، حضور افراد کم در آمد بزهکار به چشم می خورد، وجود افراد بزهکار یکی از علل عدم پیشرفت بافت مرکزی شهرها عنوان شده است.

«دوره پس از پیروزی انقلاب اسلامی، در نتیجه توسعه های بی رویه شهری، آشفته گی های اجتماعی اقتصادی در شهرها از یک طرف و عدم وجود برنامه های مدون برای مهار و کنترل توسعه فیزیکی شهری و احیا و سازمان دهی بافت های قدیم از طرف دیگر سبب شد تا به ندرت بهسازی و نوسازی شهری مورد توجه مسئولان قرار گیرد» (پورا احمد، ۱۳۸۴: ۳۳۳).

در زمینه بهسازی بافت های فرسوده پس از انقلاب اسلامی اقدامات چندی در برنامه های توسعه اقتصادی - اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران گنجانده شده است:

در برنامه اول، از اوایل دهه ۶۰ تا اواسط آن، پدیده نابسامانی کالبدی سبب ظهور ناهنجاری های اجتماعی در حیطه وسیعی از مراکز شهری شد. در این دوره، هر یک از سازمان های مسئول عمران شهری برای رفع این معضل به ارائه راهکارهای عملی مبادرت ورزیدند. مثل طرح های روان بخشی که در شهرهای یزد، بوشهر و اصفهان به اجرا درآمد.

«در برنامه دوم مهم ترین مسأله ای که در بخش مسکن و عمران شهری در بافت های فرسوده مطرح شد، تجمع قطعات در مناطق شهری بود. همچنین

بهسازی و نوسازی بافت های مسأله دار شهری، با حفظ هویت بافت های با ارزش از خط مشی ها و سیاست های مورد توجه در این برنامه بود. با شروع برنامه دوم سیاست، توجه به توسعه درونی شهرها شکل رسمی تری پیدا کرد» (پور احمد، شماعتی، ۱۳۸۴: ۳۳۸).

«در برنامه سوم از طریق آگاهی دادن به مردم به منظور حفظ و حراست از میراث فرهنگی و ترغیب و تشویق مردم در حفظ و نگهداری آنها، ایجاد شرکت های مشاوره ای از جمله شرکت مسکن سازان، ایجاد قطب های علمی - پژوهشی برای دستیابی به راهکارهای حفاظت و بهسازی و نوسازی شهری، توسعه تسهیلات مادی و معنوی برای بهسازی و نوسازی شهری، توسعه شهرسازی ایرانی - اسلامی و بهسازی و نوسازی بوم گرایانه بود» (پور احمد و شماعتی، ۱۳۸۴: ۳۴۲).

«برنامه چهارم توسعه، علاوه بر مرمت بافت های تاریخی به ایمن سازی و مقاوم سازی ساختمان ها و شهرها نیز توجه دارد» (کلاتری و پور احمد، ۱۳۸۵: ۱۷۹).

با توجه به مکاتب و نظریه ها و تجارب باارزش در سطح جهان و ایران، متاسفانه رشد ناموزون شهری، رکود و فرسودگی بافت های قدیمی، نزول هویت و حیات مدنی فضاها شهری، پایین بودن ضریب ایمنی و تخریب محیط زیست در اکثر شهرهای ایران به عنوان معضل برای شهروندان و مدیران شهری باقی مانده است. متاسفانه، تدوین سیاست ها و برنامه های ناسازگار و یا عدم اجرای برنامه های مناسب، روند تخریب و فرسودگی را تشدید کرده است.

۴- بافت قدیم شهر کرمان

«شهر باستانی کرمان که تاریخ مدون آن به دوران اشکانی می رسد، نقطه اتصال میان بنادر دریای عمان و شهرهای شمالی و غربی کویرهای جنوب شرقی ایران محسوب می شود» (پور احمد، ۱۳۷۶: ۱۳۳).

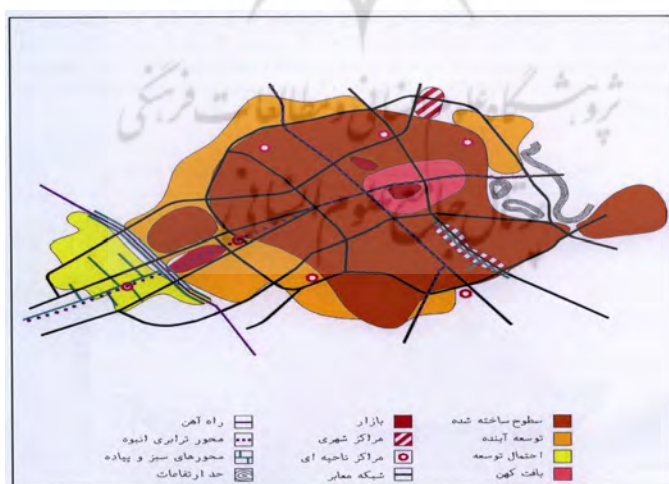
«سیر تحوّل شهر کرمان، بعد از اسلام نیز همچنان تداوم داشته است. به نظر می رسد که دوره صفویه یکی از شکوفاترین و پررونق ترین دوره های رشد و

بالندگی این شهر بوده است. در زمان شاه عباس صفوی، گنجعلیخان به عنوان حاکم کرمان در سال ۱۰۰۵ هجری مطابق، ۱۵۹۶ میلادی انتخاب شد و مرکز حکومتی خود را که از مرز فارس تا محدوده قندهار ادامه داشت و تمامی کرمان، بلوچستان و قانات را در بر می گرفت، در شهر کرمان بنا نهاد» (باستانی پاریزی، ۱۳۶۲: ۱۴).

در دوره گنجعلیخان، اقدامات عمرانی و اساسی بسیاری در شهر کرمان صورت گرفت که گفته می شود این ساخت و سازها بر روی ساختمان های دوره قبل بنا شده اند؛ از جمله مجموعه مشهور گنجعلیخان که شامل بازار، حمام، کارونسرا، آب انبار و ... می باشد. که بخش مهمی از بناهای تاریخی و فرهنگی شهر کرمان محسوب می شود. (همان: ۸۶).

کرمان، شهری قدیمی و تاریخی است؛ بنابراین، آثار با ارزش تاریخی در آن وجود دارد که هر گونه دستکاری به این بافت باید احتیاط کامل صورت گیرد؛ زیرا از بین رفتن بافت تاریخی، جبران ناپذیر بوده و امکان پدید آمدن چنین آثاری وجود ندارد. نقشه زیر ساختار فضایی و توسعه کالبدی شهر کرمان را نشان می دهد.

نقشه شماره ۱- ساختار فضایی و توسعه کالبدی شهر کرمان

به طور کلی، شهر را می توان به سه منطقه متمایز تقسیم کرد:

۱- بافت کهن

۲- بافت پیوسته توسعه اخیر

۳- بافت گسسته و پراکنده شهر

در بخش مرکزی بافت کهن، بازار و منطقه تجاری اصلی شهر قرار دارد. در این منطقه علاوه بر بازار، خیابان های اطراف آن نیز محل استقرار مراکز تجاری شهر هستند. بدیهی است در این منطقه علاوه بر مراکز تجاری، بسیاری از عملکردهای دیگری شهری نیز مستقر شده است و این امر، باعث تراکم بیشتر مراجعین و ایجاد مشکلات زیادی از نظر دسترسی به این مرکز شهری شده است.

آنچه امروز بافت تاریخی کرمان نامیده می شود، به جرات می توان گفت به عنوان جزئی از شهری است که به شدت دچار نابسامانی و عدم تعادل شده است. این عدم تعادل، بین اجزاء و عناصر مختلف شهری، تا اندازه ای حاصل عدم وجود معیارهای زیبایی شناختی در مقیاس شهری است که منجر به از دست رفتن هماهنگی کالبدی و محتوایی شده است.

امروزه این بخش به یکی از ناهنجارترین و متروک ترین بخش های شهر تبدیل شده است. یکی از عوامل مهم در این نابسامانی، رشد بی رویه شهر به سمت حومه و گسترش رو به خارج است که دلیلی بر افزایش پرشتاب مشکلات گوناگون شهر است. طرح هایی جهت مطالعه این منطقه از شهر صورت گرفته که در زیر به آن اشاره می شود.

اولین طرحی که در این زمینه تهیه و به عنوان طرح بازسازی و احیاء بافت مطرح گردید، طرحی بود که براساس طرح تفصیلی تهیه شده است. به دنبال آن، چند طرح تحت عناوین احیاء محور فرهنگی، بازسازی و بهسازی شهری و غیره نیز به صورت موضعی برای قسمت هایی از بافت تهیه شده است که هیچ کدام در اجراء موفقیتی بدست نیاورده اند.

در سال ۱۳۰۷ هجری شمسی، حصار قدیمی شهر تخریب شد. به دنبال این اتفاق امکان گسترش بیشتری برای شهر فراهم گردید. شهر کرمان به جز از سمت

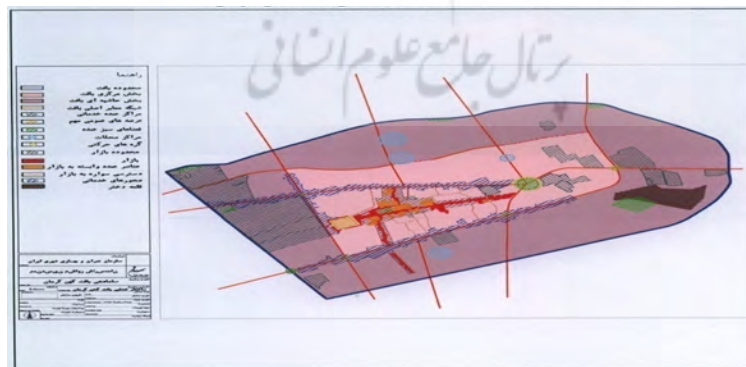
شرق که وجود ارتفاعات، مانع توسعه بوده است، در تمامی جهات، به ویژه از طرف غرب توسعه یافته است. در قسمت شمالی و بخش عمده ای از مناطق جنوبی و وجود مناطق کویری در جنوب (که بعدها به خاطر تاغ کاری های گسترده تحت کنترل درآمد)، توسعه شهر به طور عمده به طرف غرب صورت گرفته است؛ علاوه بر این، وجود جاده مهم ارتباطی کرمان- تهران و کرمان- بندرعباس که از این شاهراه عبور می کند، نیز نقش بسیار مهمی را در جهت توسعه به غرب ایفا کرده است. عامل موثر دیگر در تغییرات کالبدی شهر کرمان، ورود ماشین و تاثیر آن در شکل گیری شبکه معابر از اواخر حکومت قاجار بوده است.

احداث اولین خیابان (خیابان شاهپور) در سال ۱۳۰۷ صورت گرفت که طرح احداث آن از تهران به حکومت کرمان ابلاغ شد. در سال ۱۳۰۸ خیابان سپه در شرق دارالحکومه احداث گردید.

از سال های ۱۳۰۹ به بعد خیابان های عریض در شهر کرمان احداث گردید. احداث خیابان کاظمی از چهارراه بلدییه تا خیابان شاهپور در سال ۱۳۱۰ صورت گرفت و خیابان های ناصریه و شاه (شهید مطهری) و فابریک (شاه نعمت الله) در سال ۱۳۱۷ ساخته شدند.

در نقشه زیر، موقعیت بافت کهن در ساختار شهر کرمان نشان داده شده است.

نقشه شماره ۲- ساختار فضایی بافت کهن کرمان

نکته بسیار مهمی که در سیر تحولات ساختار فضایی بافت کهن کرمان از سال ۱۳۰۰ تا سال ۱۳۸۷ به چشم می خورد، این است که اکثر معابر فعلی، معابری هستند که در سال ۱۳۱۵ برای کرمان پیش بینی شده بودند.

قدیمی ترین قسمت شهر، یعنی فضاهاى داخل حصار که در حال حاضر با مختصر تغییر بین خیابان های قرنی، ابوحامد، شهدای دارلک، مدرس و مطهری می شود، به عنوان بافت کهن شهر شناخته شده و در موارد متعدد به صورت های گوناگون ارزش ها، ویژگی های تاریخی- فرهنگی و ضرورت حفظ و احیاء آن مورد تاکید قرار گرفته است.

به طور کلی می توان بافت کهن شهر کرمان را در حال حاضر در دو بخش عمده مورد بررسی قرار داد:

۴-۱- بخش مرکزی بافت

این قسمت از بافت کهن که عمدتاً شامل بازار و مجموعه های وابسته به آن می گردد، از اهمیت بیشتری برخوردار است و به علت تراکم آثار با ارزش و حساسیت آن، نیاز به تهیه و اجرای طرح ها و برنامه های حفظ و احیای خاص با تاکید بسیار بر حفاظت، احیا و معرفی آثار با ارزش، معماری و فضاهاى شهری و همچنین زنده و فعال نگه داشتن بازار و مجموعه های وابسته به آن دارد.

بخش مذکور بین خیابان های طالقانی، شریعتی، میدان مشتاق و خیابان امام خمینی محدود می گردد.

۴-۲- بخش حاشیه ای

این قسمت، عمدتاً شامل محله های مسکونی قدیمی، مراکز محله ها و بعضی از آثار با ارزش تاریخی مانند مسجد ملک می باشد.

احیا و بازسازی این بخش از نظر حفظ ارزش های فرهنگی و سنتی و سازمان فضایی بافت، قابل توجه بوده و ضرورت دارد. طرح هایی با هدف بازگرداندن زندگی شهری، تامین تاسیسات، خدمات و احتیاجات عمومی مورد نیاز محله ها همراه با احترام به ارزش های فرهنگی موجود در بافت، تهیه و به مرحله اجرا گذاشته شود.

ساختار فضایی بافت کهن شهر کرمان در حال حاضر از ترکیب عناصر مختلفی از جمله شبکه معابر، مراکز عمده خدماتی، بازار و مراکز تجاری، عرصه‌های عمومی مهم و مراکز تاریخی شکل گرفته است که در تعیین جایگاه این محدوده در سازمان فضایی شهر نقش مهمی را بر عهده دارند.

نقشه شماره ۳- بخش حاشیه ای و بخش مرکزی بافت کهن

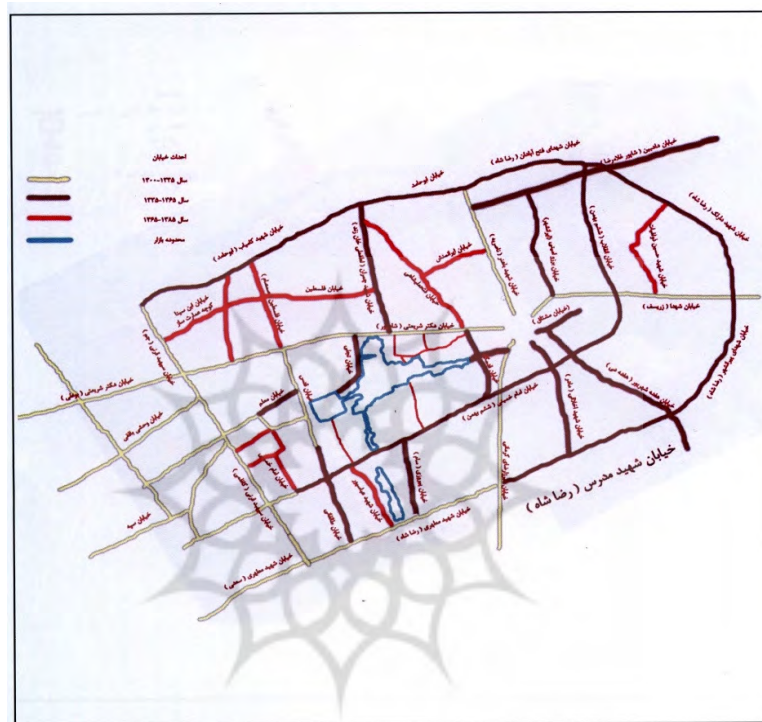
مهمترین عناصر بافت مرکزی شهر کرمان عبارتند از:

۴-۱-۱- شبکه معابر بافت

شبکه معابر بافت، به شکلی نسبتاً متعادل در سطح محدوده گسترده شده است و ارتباط فضاهای داخل بافت کهن را با شهر در حد مطلوب برقرار می‌سازد. به عنوان مثال، ارتباط ادارات و فضاهای خدماتی که در غرب و شرق بافت استقرار یافته‌اند، با شهر و خود محدوده از طریق معابر موجود صورت می‌گیرد؛ البته در حال حاضر، به علت نارسایی‌هایی که در شبکه و سیستم‌های

حمل و نقل عمومی شهری وجود دارد، دسترسی شهروندان به برخی از محدوده‌ها از جمله بازار کرمان مشکل است.

نقشه شماره ۴- معابر موجود بافت کهن بنا به سیر تاریخی

۴-۱-۲- بازار و مراکز فعالیت اصلی

بازار، ستون فقرات شهر قدیم، توسعه اکثر مناطق بعدی شهر را تحت تاثیر قرار داده است. در حال حاضر نیز، بازار مهمترین مرکز چند جانبه شهر به حساب می آید و علاوه بر مراکز تجاری سایر مراکز عمومی در مقیاس شهری (مذهبی، آموزشی و ...) نیز در این محدوده استقرار یافته اند. بازار علاوه بر نقش مهمی که در اقتصاد شهر و برآوردن احتیاجات عمومی آن به عهده دارد، از نظر ارزش‌های فضایی و میراث فرهنگی نیز جایگاه ویژه ای در بافت کهن داشته و حفظ و نگهداری آن از ضرورت‌های اساسی توسعه و عمران شهر به حساب می آید.

۴-۱-۳- مراکز عمده خدماتی

اکثر مراکز عمده خدماتی در بافت کهن شامل کاربری های اداری، انتظامی، زمین های ورزشی، مؤسسات آموزش عالی، محورهای خدماتی و غیره است که تمرکز موارد فوق را در محدوده مرکزی (بازار و محورهای خدماتی) به ویژه غرب بافت می توان مشاهده نمود؛ اما پراکندگی و گسترش این مراکز به طور متعادل در سطح بافت دیده نمی شود و تقریباً در بخش های شمالی، به غیر از چند مرکز محله که در حد برآوردن نیازهای ساکنان محل عمل می کنند، مراکز عمده ای موجود نیست؛ همچنین محورهای خدماتی مهم بافت (خیابان شریعتی، خیابان امام خمینی و خیابان قدس) نیز در محدوده مرکزی و غربی تمرکز یافته اند که نشان دهنده عدم توزیع مناسب خدمات در سطح بافت است.

۴-۲- ویژگی های اجتماعی بافت کهن کرمان

وسعت بافت تاریخی و کهن شهر کرمان بالغ بر ۴۸۳ هکتار است که ۱۸۶/۸ هکتار آن سطوح مسکونی است.

جمعیت بافت قدیم شهر، سال به سال و دهه به دهه کاهش یافته، چنان که در سال ۱۳۶۵ از کل جمعیت شهر که ۲۵۴۷۸۶ نفر بوده است، تعداد ۲۰۹۱۲ نفر در بافت قدیم ساکن بوده اند (زنگی آبادی: ۱۳۷۰: ۸۱).

در حالی که در سال ۱۳۷۵ از کل جمعیت شهر که ۳۶۴۹۷۹ نفر بود، تنها ۱۰۹۷۱ نفر در بافت قدیم سکونت داشته اند.

کاهش سریع جمعیت در بافت قدیم، انهدام و تخریب و فرسودگی منازل مسکونی و ساختمان های این بافت را به همراه دارد.

تعییر و تحول مداوم جمعیت بافت قدیم، این بخش از شهر را متحول ساخته، از هماهنگی اجتماعی خاص خود انداخته و جابه جایی جمعیت شهری از مرکز به حاشیه و رها کردن درون شهر برای طبقات اجتماعی پایین تر، باعث تمرکز بیشتر فقر در بخش های قدیمی شده است (زنگی آبادی: ۱۳۷۰: ۸۴).

بر مبنای یافته های سرشماری عمومی ۱۳۸۵، در این محدوده ۶۹۹۱ خانوار شامل ۲۷۵۸۴ نفر جمعیت در تعداد ۶۱۴۵ واحد مسکونی سکونت دارند.

در فاصله سال های ۱۳۳۵ تا ۱۳۸۵ در شهر کرمان، بعد خانوار از ۵/۴ نفر در خانوار به ۴ نفر تقلیل یافته است. در بافت کهن نیز همین وضعیت مشاهده می شود که نشان دهنده فراوانی خانوارهای یک و دو نفری در این محدود می باشد. وضعیت سواد در بافت کهن نسبت به شهر کرمان در سطح پایینی قرار دارد و تعداد زنان باسواد در بافت کهن بیشتر از مردان است (۷۹/۸ درصد در مقابل ۷۸/۲ درصد)

۴-۳- ویژگی های اقتصادی بافت کهن کرمان

اگرچه بافت قدیم شهر، باگذشت زمان غیرمسکونی می شود؛ اما این بافت، به عنوان عمده ترین منطقه تجاری و اداری، روزها انباشته از جمعیت است. بازار، نبض اصلی تجارت و خرید و فروش شهر است؛ به راستی اگر بزرگ ترین راسته بازار ایران در مرکز این شهر قرار نداشت، تا به حال بافت قدیم دچار انهدام و فرسودگی، تخریب بیشتری شده بود. راسته غربی- شرقی به طول ۳ کیلومتر از میدان ارگ و در غرب شروع شده و به خیابان میرزا رضا کرمانی در شرق منتهی می شود. ساختار کلی و عمده این راسته متشکل از سه بازار و مجموعه گنجعلیخان، وکیل و مجموعه مظفری است که با راسته بازارهای کم اهمیت تر مثل بازار سراجی و غیره کامل می گردد (پورا احمد: ۱۳۷۶: ۲۱۵).

از ۲۰۹۲۰ کارگاه موجود در شهر، در سال ۱۳۸۱، تعداد ۴۰۷۱ کارگاه در بافت کهن قرار داشته اند که به تفکیک ۱۰/۵ درصد از آنها صنعت و معدن و ۸۹/۳ درصد از آنها نیز در بخش خدمات فعال بوده اند.

بیشترین تعداد کارگاه ها، در درجه اول، در زمینه فعالیت های خرده فروشی و با فاصله ای قابل توجه در مراتب بعدی در زمینه فروش و تعمیر و نگهداری وسایل نقلیه موتوری، عمده فروشی، هتل و رستوران، بهداشت و مددکاری اجتماعی، سایر فعالیت های کسب و کار، سایر فعالیت های خدماتی، تولید پوشاک، واسطه گری و مالی و آموزش فعالیت دارند.

بررسی متوسط قیمت زمین در مناطق مختلف شهر کرمان، نشان می‌دهد که قیمت زمین در محدوده بازار نسبت به سایر مناطق شهر بالاتر است؛ اما آهنگ رشد قیمت‌ها در بافت از سایر مناطق شهر کندتر است.

به غیر از کاربری‌های با مالکیت خصوصی موجود در بافت، بیش‌ترین سهم از اراضی، مربوط به مالکیت عمومی است و در نیمه غربی بافت پراکنده‌اند. بررسی وضع مالکیت زمین‌ها نشان‌دهنده آن است که حدود ۳۰ درصد از زمین‌های با مالکیت عمومی، وقف بوده و تحت پوشش سازمان حج، اوقاف و امور خیریه قرار دارند. پس از کاربری‌های با مالکیت وقفی املاک تحت مالکیت شهرداری، بیش‌ترین سهم از اراضی دارای مالکیت عمومی را شامل می‌گردد.

۴-۴- تاسیسات و تجهیزات شهری

یکی از مشکلات اکثر بافت‌های کهن، به ویژه شهر کرمان، نابسامانی‌های موجود در زمینه تامین و توزیع تاسیسات و تجهیزات شهری بوده است که به عنوان مهم‌ترین عامل فرسودگی بافت‌های کهن به شمار می‌رود. در حال حاضر، دفع فاضلاب در شهر و بافت کهن کرمان عمدتاً توسط چاه‌های جذبی صورت می‌گیرد. استفاده از چاه‌های جذبی در بافت کهن باعث بالا آمدن سطح آب‌های زیرزمینی در این قسمت از شهر شده است که مسائل زیادی را برای بناها و حتی آثار تاریخی موجود در بافت به وجود آورده است.

در بافت کهن شهر کرمان، شبکه گازرسانی در مقایسه با آب و برق، وضعیت بدتری دارد. بر اساس مطالعه صورت گرفته و تجزیه و تحلیل بافت مرکزی شهر کرمان، نقاط قوت، ضعف، فرصت‌ها و تهدیدهای بافت کهن کرمان بر اساس مدل SWOT به شرح زیر می‌باشد:

تهدید	فرصت	ضعف	قوت
ایجاد بازارها و پاساژهای جدید نامتناسب با الگوهای اصیل بازار ایرانی	امکان ارتقای جایگاه شهر کرمان در کشور و منطقه از طریق تاکید بر ارزش های ملی بافت کهن	- آگاهی کم ساکنان بافت و شهر کرمان از تاریخچه بافت و ارزش های فرهنگی و تاریخی آن	پیشینه تاریخی طولانی بافت
هجوم کاربری های نامتناسب به بافت	امکان مرمت و استفاده مجدد از تعداد قابل توجهی بنای ارزشمند	- نبود دسترسی های مناسب و کمبود فضای پارکینگ - فرسودگی بناهای باارزش	وجود بازار بزرگ کرمان
بالا آمدن سطح آب- های زیر زمینی	امکان تقویت بازار کرمان به عنوان یکی از قطب های تجاری در جنوب شرقی کشور	- تحلیل رفتن تدریجی بازار به عنوان قلب شهر - کاهش ارتباط بازار با محله های قدیمی	- اقامت ساکنان قدیمی در بافت - وجود تعدادی کانون فعال مذهبی در بافت
توسعه محله های جدید در بافت و جذب ساکنان بافت قدیم	امکان برپا نمودن انواع جشنواره ها و رویدادهای فرهنگی به منظور سرزنده نمودن بافت و معرفی بهتر آن به همگان	- سکونت مهاجران افغانی - مهاجرت ساکنان اصلی به خارج بافت - سوءالخوردگی جمعیت بافت - ناتوانی مالی ساکنان بافت	بهره مندی بافت از سرانه بالای فضاهای آموزشی
تعریض های بی هدف در معابر به منظور تسهیل در رفت و آمد	امکان بهره برداری از زمین های خالی به منظور توسعه فضای سبز	- کمبود فضاهای سبز محله ای - توزیع نامناسب خدمات مورد نیاز	بالا بودن میانگین مساحت قطعه زمین ها

<p>ضوابط موجود که روند منطقی ساخت و ساز را مختل می نماید.</p>	<p>- امکان تقویت نقش دانشگاهی و فرهنگی بافت - امکان رونق بخشی به صنعت گردشگری و صنایع دستی</p>	<p>نبود سیستم جمع - آوری فاضلاب و آب های سطحی</p>	<p>پایین بودن میزان قیمت زمین و مسکن در محدوده</p>
<p>آسیب پذیری مجموعه های تاریخی و فرهنگی به دلیل حضور گردشگران</p>	<p>بازسازی و بهسازی به منظور توسعه گردشگری تاریخی و فرهنگی</p>	<p>- کاهش میزان سکونت پذیری در منطقه - پایین بودن میزان سرمایه گذاری در ساخت و ساز</p>	<p>وجود تعداد قابل توجهی بنای تاریخی در بافت</p>

۵- نتیجه

بدون شک، رمز پایداری یک شهر، بافت قدیم آن است؛ زیرا تمامی هویت و تاریخ آن را در بر دارد. مردم یک شهر، در صورتی می توانند به خودشناسی واقعی و ارتباط اجتماعی سالم دست یابند که به این هویت و فرهنگ و تاریخ آگاهی داشته باشند. در فاصله سال های ۱۲۸۵ ه.ش. (وقوع انقلاب مشروطه تا ۱۲۹۹ ش. پایان جنگ جهانی اول) تغییر و تحولات زیادی در کشور ایران رخ داد و در چارچوب این تغییر و تحولات، مداخله در روند رشد و توسعه شهرها نیز در حوزه وظایف دولت قرار گرفت. از دهه ۱۳۴۰ به بعد تحولات عمده اقتصادی- اجتماعی در نظام سیاسی- اداری، رشد شهرنشینی در کشور صورت گرفت. عدم توازن بین زیر ساخت های شهری و جمعیت فزاینده، مساله سامان دهی شهرها در قالب تهیه و اجرای طرح های جامع شهری از برنامه سوم عمرانی (۱۳۴۶-۱۳۴۱) اهمیت ویژه ای یافت؛ ولی مسأله احیا و مرمت بافت تاریخی شهرها به فراموشی سپرده شده، در اوایل دهه ۶۰ تا اواسط دهه ۷۰ هجری شمسی دوره جدیدی از رویکرد به بافت های شهری پدید آمد. نابسامانی کالبدی، سبب ظهور ناهنجاری های اجتماعی در حیطه وسیعی از مراکز شهری بود.

از مطالعه ساختار فضایی بافت قدیم شهر کرمان می توان به نتایج زیر دست یافت.

- ۱- کرمان، یکی از شهرهای باستانی با سابقه تاریخی کهن محسوب می شود و آثار و بناهای با ارزش تاریخی و فرهنگی را در خود جای داده است.
- ۲- ساختار فضایی شهر کرمان از سال های ۱۳۰۰ به بعد، تغییر و تحول یافته است.
- ۳- ورود ماشین به شهر و اوامر حکومتی تغییرات عمده ای در ساختار شهری کرمان ایجاد کرد.
- ۴- بخش مرکزی شهر، علاوه بر اینکه در بردارنده مواریث کهن فرهنگی است، در بُعد اقتصادی نیز اهمیت بسیاری دارد؛ وجود بازار به عنوان قلب اقتصادی شهر، اهمیت این بخش از شهر را افزایش داده است.
- ۵- تمرکز بخش اقتصادی، مسکونی و تاریخی و فرهنگی در بخش مرکزی، اهمیت این بخش و تمرکز عبور و مرور را در آن ایجاد کرده است.
- ۶- بخش مرکزی و ساختار فضایی کنونی ظرفیت پذیرش رفت و آمد گسترده را ندارد؛ بنابراین فشار بر این بخش روز به روز افزایش می یابد.
- ۷- تراکم بیش از حد وسایل نقلیه در بخش مرکزی، این نقطه شهری را با معضلات جدی روبرو کرده که علاوه بر مشکل ترافیک، آسیب پذیری بخش مرکزی را هم افزایش داده است.
- ۸- وجود بناهای نیمه مخروبه و مخروبه در شهر کرمان، آسیب جدی بخش مرکزی است؛ لذا لازم است بناهایی که قابلیت نگهداری ندارند، حذف شده و بناهای تاریخی که ارزش حفظ و نگهداری دارند، مورد توجه بیشتر قرار گیرند و ارزش فرهنگی آنها بیشتر نمایان شود.

پیشنهادها

- ۱- کرمان شهر باستانی با بناها و آثار تاریخی و فرهنگی است و ضرورت دارد بافت کهن که دارای ارزش های فرهنگی است حفظ شود.

- ۲- بافت کهن با ویژگی‌های خاص خود، گنجایش حجم زیادی از رفت و آمد خودرو را ندارد.
- ۳- فضا سازی در بافت مرکزی، به منظور روان سازی ترافیک، ورود هر چه بیشتر خودرو، منجر به نابودی بافت با ارزش فرهنگی می شود که ضرورت دارد در این زمینه تجدید نظر شود.
- ۴- بافت کهن شهری، باید به بافتی بدون خودرو تبدیل شود و فقط کاربری فرهنگی و اجتماعی پیدا نماید.
- ۵- بازار به عنوان قلب تپنده بافت کهن، نقش اقتصادی خود را حفظ کرده است؛ زیرا موجب سرزندگی این بافت می شود.
- ۶- تمرکز فعالیت های اقتصادی و تجاری غیر زیان آور به همراه فعالیت های اجتماعی و فرهنگی رونق این بخش را فراهم می کند و از تخریب و ویرانی آن خواهد کاست.
- ۷- اگرچه بازسازی و نوسازی در بخش مرکزی، رونق این بخش را فراهم می آورد؛ اما نباید تضادی با بافت فرهنگی ایجاد نماید.
- ۸- توسعه گردشگری و خصوصا گردشگری فرهنگی و تاریخی، رونق این بخش از شهر را فراهم خواهد آورد.

فهرست منابع

- ۱- باستانی پاریزی، محمد ابراهیم، (۱۳۶۲)، گنجعلیخان، تهران: انتشارات اساطیر.
- ۲- بریمانی، فرامرز و احمد شعاع‌بر آبادی، بافت قدیم شهرها جلوه فرهنگ مادی و معنوی شهرهای اسلامی، جغرافیا و توسعه، ۱۳۸۸، صص ۸۹-۱۱۲.
- ۳- پوراحمد، احمد، (۱۳۷۰)، جغرافیا و ساخت شهر کرمان، تهران: دفتر مرکز جهاد دانشگاهی.
- ۴- _____، (۱۳۷۶)، جغرافیا و کارکردهای بازار کرمان، کرمان: مرکز کرمان‌شناسی.
- ۵- حائری، محمد رضا، (۱۳۶۸)، طرحی از کالبد شهر ایرانی، نشریه ایران نامه، شماره ۴۰، پاییز ۱۳۷۱، ص ۹.
- ۶- حبیبی، سید محسن و ملیحه مقصودی، (۱۳۸۱)، مرمت شهری، تهران: دانشگاه تهران
- ۷- حبیبی، سید محسن، (۱۳۸۳)، از شار تا شهر، چاپ پنجم، تهران: دانشگاه تهران.

۸- رهنما، محمد رحیم، (۱۳۷۵)، «معرفی و ارزیابی تئوری اصالت بخشی در فرایند احیای بافت قدیم شهری، نمونه موردی، محله سرشور مشهد، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی سال یازدهم، شماره ۳، مشهد.

۹- زنگی آبادی، علی، (۱۳۷۰)، «جغرافیا و برنامه ریزی شهر کرمان، ج ۱ و ۲ کرمان، کرمان: مرکز کرمان شناسی.

۱۰- ژان باسیتته و برناردز، (۱۳۷۷)، «شهر» ترجمه علی اشرفی، تهران: دانشگاه هنر.

۱۱- سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور (۱۳۶۲-۷۲) پیوست قانون برنامه اول توسعه جمهوری اسلامی ایران.

۱۲- شفق، سیروس، (۱۳۸۱)، «جغرافیای اصفهان». انتشارات دانشگاه اصفهان.

۱۳- شماعی، علی، (۱۳۸۰)، «توسعه فیزیکی شهر یزد»، پایان نامه دکتری، دانشگاه تهران.

۱۴- شماعی، علی، و احمد پوراحمد، (۱۳۸۴)، «بهبودی و نوسازی شهری از دیدگاه علم جغرافیا، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

۱۵- عزیزی، محمد مهدی، (۱۳۷۹)، «سیر تحول سیاست‌های مداخله در بافت‌های کهن شهری در ایران، مجله هنرهای زیبا دانشگاه تهران، شماره ۷.

۱۶- عندلیب، علیرضا، (۱۳۷۹)، «اصول نوسازی شهری رویکردی نو به بافت‌های فرسوده»، تهران: آذرخش.

۱۷- کلانتری خلیل آبادی، حسین، (۱۳۷۸)، «برنامه ریزی مرمت ناحیه بافت تاریخی»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه شهید بهشتی.

۱۸- کلانتری، حسین و احمد پوراحمد، (۱۳۸۵)، «برنامه ریزی مرمت بافت تاریخی شهرها»، تهران: جهاد دانشگاهی.

۱۹- مشهدی زاده دهاقانی، (۱۳۷۳)، «تحلیلی بر ویژگی‌های برنامه ریزی شهری در ایران، تهران: دانشگاه علم و صنعت.

طرح‌های پژوهشی مورد استفاده

۱- شارستان مهندسین مشاور، (۱۳۸۸)، مطالعه بافت کهن شهر کرمان.

۲- شارستان مهندسین مشاور، (۱۳۸۶)، طرح جامع شهر کرمان.